

УДК 821.161.3:82-31

UDC 821.161.3:82-31

**РАМАНЫ ЛЮДМІЛЫ РУБЛЕЎСКОЙ
«ЗАБІЦЬ НЯГОДНІКА, АЛЬБО
ГУЛЬНЯ Ў АЛЬБАРУТЭНІЮ»
І «СУТАРЭННІ РОМУЛА» ЯК МАСТАЦКІ
ДЫЯЛОГ З ПОСТМАДЭРНІЗМАМ**

**NOVELS “TO KILL THE VILLAIN,
OR THE ALBARUTENIA GAME” AND
“ROMUL’S DUNGEONS” BY LUDMILA
RUBLEVSKAYA AS AN ARTISTIC
DIALOGUE WITH POSTMODERNISM**

М. С. Рак,
*аспірант кафедры беларускай і замежнай
літаратуры Беларускага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта
імя Максіма Танка*

M. Rak,
*Post-Graduate Student of the Department of
Belarusian and Foreign Literature, Belarusian
State Pedagogical University named
after Maxim Tank*

Паступіў у рэдакцыю 20.03.19.

Received on 20.03.19.

У артыкуле даследуюцца асаблівасці выяўлення постмадэрнісцкай эстэтыкі і паэтыкі ў еўрапейскай літаратуры, акрэсліваюцца дамінантныя рысы беларускага постмадэрнізму як складанага комплексу філасофскіх, навукова-тэарэтычных і мастацка-эстэтычных з’яў, якія ў значнай ступені абумовілі адметнасць культуры канца ХХ ст., вылучаюцца элементы постмадэрнісцкай паэтыкі ў раманах Л. Рублеўскай «Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію» і «Сутарэнні Ромула».

Ключавыя словы: постмадэрнізм, тэкст, гіпертэкст, інтэртэкстуальнасць, гульня, дэканструкцыя, раман-інструкцыя, раман-лабірынт.

The article examines the characteristics of identifying the postmodern aesthetics and poetics in European literature, defines the dominant features of Belarusian postmodernism as a complex set of philosophical, scientific, theoretical, artistic and aesthetic phenomena, which largely determined the originality of the culture of the late twentieth century, highlights the postmodern poetics in the novels by L. Rublevskaya “To Kill the Villain, or the Albarutenia Game” and “Romul’s Dungeons”.

Keywords: postmodernism, text, hypertext, intertextuality, game, deconstruction, novel instruction, maze novel.

Культурнае і літаратурнае развіццё мяжы ХХ–ХХІ ст. дакладна характарызуе паняцце «новая літаратурная сітуацыя» (Т. М. Кісліцына «Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадэгмы»), якая стала наступствам «культурнага выбуху» (Ю. М. Лотман «Культура і выбух»), падобны выбух закрануў усе сферы грамадскага жыцця і азнаменаваў пераход ад рэалістычна-канкрэтнага, прывычнага для большасці мастакоў слова адлюстравання быцця да ўвасаблення неарэчаіснасці-алегорыі, люстранага адбітку свету, прапушчанага праз аўтарскую свядомасць і свядомасць чытача-рэцыпіента. З гэтай нагоды вядомая беларуская даследчыца слушна адзначала, што «змена культурнай парадэгмы, непазбежнасць якой стала відавочнай у апошняй трэці ХХ ст., з’яўляецца адной з важнейшых праблем сучаснасці <...> Філасафы, сацыёлагі, культурологі, мастацтвазнаўцы і даследчыкі літаратуры ўжо даўно здагадваліся пра тое, што перасягнуўшы мяжу тысячагоддзяў, чалавецтва павінна будзе развітацца не толькі з ментальным вопытам блізкага мінулага, але

і з больш доўгатэрміновымі парадэгмамі, сфарміраванымі ад пачатку ўсталявання Новага часу...» [1, с. 5].

Постмадэрнізм як «пануючы кірунак у грамадскай думцы Еўропы і Амерыкі <...> пераможнае шэсце па разнастайных краінах пачаў яшчэ ў 1950-я гады, у Расіі¹ аб ім загаварылі толькі ў канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў, калі значная колькасць пісьменнікаў назвала сябе постмадэрністамі» [2, с. 5]. Сярод літаратуразнаўцаў «тэрмін упершыню выкарыстаў Іхаб Хасан у 1971 г., першы маніфест постмадэрнізму склаў Леслі Фідлер, а ў 1979 г. выйшла кніга Ж.-Ф. Латара “Постмадэрнісцкі стан”, у якой па-філасофску асэнсоўваўся стан свету ў перыяд развіцця сродкаў масавай камунікацыі, якія спрыяюць змене рэальнага свету камп’ютарнай ілюзіяй» [3, с. 152].

Дыскусія пра сутнасць і статус постмадэрнізму не заціхае і сёння: некаторыя літаратуразнаўцы, культурологі і філасафы прапануюць лічыць яго мадэрнісцкім літаратурным кірункам, што заявіў пра сябе ў другой палове ХХ ст., іншыя разглядаюць яго як сукупнасць

¹ Варта зазначыць, што прыведзенае выказванне ў поўнай ступені ўласціва і літаратурнаму працэсу на Беларусі.

твораў, што з'явіліся ў розных краінах свету і прынеслі з сабой прынцыпова новую філасофію, эстэтыку, мову. У сваім даследаванні мы будзем прытрымлівацца наступных вызначэнняў тэрміну «постмадэрнізм», які, пакрысе для многіх даследчыкаў так і застаецца прадметам дыскусіі: «паняцце, якое выкарыстоўваецца сучаснай філасофскай рэфлексіяй для вызначэння характэрнага для культуры сённяшняга дня тыпа філасофствавання, які змястоўна-аксіялагічна дыстанцуецца не толькі ад класічнай, але і ад некласічнай традыцый і канстатуючага сябе як постсучаснага, г. зн. постнекласічнага філасофія» [4, с. 601]; «шырокая плынь у культуры II пал. XX – пач. XXI ст. (у філасофіі, гуманітарных навук, мастацтве і літаратуры) пераважна ў краінах Еўропы і Паўночнай Амерыкі. <...> постмадэрнізм звяртаецца да культурнай спадчыны мінулага як аб'екта гульнёвага засваення, іранічнага цытавання і сітуацыйнага пераасэнсавання (пры ўключэнні ў яго разнастайных кантэкстаў), крыніцы стылізацыі і эклектычнага камбінавання яго форм» [5, с. 261]; «шматзначны і дынамічна рухомы ў залежнасці ад гістарычнага і нацыянальнага кантэксту комплекс філасофскіх, эпістэمالогічных, навукова-тэарэтычных і эмацыянальна-эстэтычных уяўленняў» [6, с. 259].

У рускім і нацыянальным літаратуразнаўстве даследчыкі звычайна размяжоўваюць паняцці «постмадэрн» (часавая дыфініцыя) і «постмадэрнізм» (найменне «1) новага перыяду ў развіцці культуры; 2) стылю постнекласічнага навуковага мыслення; 3) разнастайных плыняў постнекласічнай філасофіі; 4) новага мастацкага стылю; 5) новага напрамку ў літаратуры, жывапісе, архітэктуры і г. д.; 6) мастацка-эстэтычнай сістэмы, якая складалася ў другой палове XX ст.; 7) тэарэтычнай рэфлексіі на гэтыя з'явы» [7, с. 12]. Мы ж схільныя ды выкарыстання сцвярджэнняў рускага літаратуразнаўцы П. Плына («Постмадэрнізм ад вытокаў да канца стагоддзя: эвалюцыя навуковага міфа») і Г. М. Кісліцынай («Постмадэрнізм і актуальныя праблемы нацыянальнай літаратуры»), першы з якіх выкарыстоўвае гэтыя паняцці як тоесныя па сваім значэнні [4, с. 603], а другая іх не размяжоўвае [8, с. 169].

Асноўнымі паняццямі постмадэрнізму, да якіх мы будзем звяртацца пры аналізе твораў Л. Рублеўскай, з'яўляюцца:

- *тэкст* – свет успрымаецца як знакавая сістэма, якая можа быць пэўным чынам растлумачана, адлюстравана, і па-за межамі якой нічога не існуе;
- *гіпертэкст* – «тэкст, пабудаваны такім чынам, што ён ператвараецца ў сістэму, іерархію тэкстаў, адначасова ўяўляючы адзінства і множнасць тэкстаў» [9];

- *інтэртэкстуальнасць* – працэс узаемадзеяння розных тэкстаў, тэкста і аўтара, тэкста і чытача, аўтара і чытача, вынікам якога з'яўляецца, стварэнне новага сэнсу ў форме кампільнацый тэкстаў розных літаратурных эпох і нацыянальных літаратур; гульня («літаратурнасць літаратуры»): творца разбурае звыклія стэрэатыпы, вобразы і з элементаў інтэртэкстуальнага стварае новыя схемы, тэксты ў адмысловым часта ў прынцыпова несістэмным парадку, што стымулюе думку як аўтара, так і чытача;
- *дэканструкцыя* – раздзяленне формы і прасторы: тэкст пазбаўлены канчатковага сэнсу, паколькі дэканструкцыя структур і гульня з імі разбураюць адназначнасць і нараджаюць шматлікасць новых сэнсаў, множнасць значэнняў тэксту, які такім чынам застаецца незавершаным [9];
- *сімвалы / метафары постмадэрнізму*: лабірынт як знак сучаснага свету, у якім перамяжоўваецца рэальнае і фантастычнае, мінулае і сучаснае, люстэрка – звязка-ланцуг паміж арыгіналам і копіяй, рэальнасцю і ілюзіяй; бібліятэка – скарбніца сусветнай літаратуры, якая падлягае інтэрпрэтацыі, вар'іраванню, парадыраванню і г. д.

Усе названыя вышэй адзнакі і рысы постмадэрнісцкай паэтыкі ўвасобіліся ў рамана-інструкцыі (аўтарская жанравая дэфініцыя) ці рамана-гульні (другая частка назвы твора) Л. Рублеўскай «Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію», у якім трансфармуюцца і ўзаемаспалучаюцца адзнакі розных жанраў: фантастыкі, дэтэктыва, меладраматычнага рамана, квеста-гульні і твора пра альтэрнатыўную гісторыю. Постмадэрнісцкая арыентацыя пісьменніцы найбольш поўна выявілася ў жанравай абалонцы кнігі: «тэрмін *інструкцыя* ў творы, з аднаго боку абазначэнне жанравай формы і магчымых шляхоў прачытання тэксту, а з другога – сцвярджэння, што чалавек павінен правяраць на практыцы, на першы погляд, агульна вядомыя рэчы» [10, с. 152]. «Квест-гульня» Л. Рублеўскай складаецца з «канструктару-камлекту» частак, пранумараваных у адпаведнасці з варыянтамі гіпатэтычнага развіцця сюжэта: «Уводзіны», «Удзельнік» (5 гульцоў), «Абсталёванне для гульні», «Гульня» (6 «версій-гісторый»), «Па-за гульнёй» (9 «фрагментаў»), «Фінальная гульня» (2 «версіі-гісторый»), «Эпілог» (6 «камбінацый»). Пры першаснай публікацыі на партале «Родныя вобразы» як кантэнт сеціратуры чытач мог, карыстаючыся гіперспасылкамі, сам выбіраць пэўную версію развіцця падзей і развязкі твора, ствараць сваю альтэрнатыўную гісторыю [11, с. 1079].

Дарэчы, пачатак твора і атрыбутаваны адным з прынцыпаў постмадэрнізму – гульнёй: «Альбарутэнія для нас пачалася як Гульня.

Мы напачатку не ведалі, што той, хто ўвайшоў у гэтую Гульню, ніколі ад яе не адмовіцца, як не можа крыж пазбавіцца ад адной з перакладзін і застацца крыжам.

У горадзе нас пяцёра.

На два мільёны – пяцёра...

Кожны прыйшоў у Гульню сваім шляхам. Якім? А хіба вы можаце пралічыць шлях кропель дажджу, якія сцякаюць па шыбе і ўрэшце зліваюцца ў адну ручайку?» [12, с. 7].

Маладыя ўдзельнікі квеста, неабыякавыя да нацыянальнай гісторыі, Дар'я (Даліла), Генусь (Тэрмінатар), Макс, Эдзік (Едрусь), Руслана Палынская, імёны якіх прэзентуюцца ў рэчышчы постмадэрнісцкай паэтыкі, нечакана атрымалі ў спадчыну мінскі дом з неверагодным сюрпрызам – парталам, праз які можна было вандраваць у часе, накіроўваючыся ў гады сталінскіх рэпрэсій. Гульцы, як і належыць фантастычнаму твору, перамяшчаюцца з Мінска новага тысячагоддзя ў Менск 1933 г. праз часавы тэрмінал для таго, каб змяніць ход гісторыі, а таксама з мэтай выратавання ахвяр трагічна-змрочнага часу. Такім чынам, хранатоп рамана-інструкцыі «Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію» арганізаваны па прынцыпе «шматсветавасці», не столькі рамантычнай, колькі фантастычнай, і вельмі нагадвае трохсветавую будову рамана М. Булгака «Майстар і Маргарыта».

Раман цікавы ўкрапленнем інтэртэкстуальных адзнак, якія, несумненна, стануць «маінком» для чытача пакалення Next, які вырашыць спазнаць таямніцы Гульні, падобнай да Джуманджы: згадваюцца героі галівудскіх блакбастараў (Тэрмінатар, Лара Крофт), папулярныя акцёры (Джоні Дэп), прысутнічаюць адсылкі да сусвету Гары Потара (заўважым, што Л. Рублеўская неаднойчы згадвае патэрыяну ў творах 2000-х гг.) у тэксте адбываецца цытаванне аўтарскіх і караткевічэйскіх вершаў, якія падмацоўваюць эфект «кнігі ў кнізе».

Другі твор – «Сутарэнні Ромула» – таксама багаты на постмадэрнісцкія адзнакі, якія «метафарычна ўказаны ў назве. Сутарэнні – лёхі, падземеллі, найперш забытаныя лініі чалавечых лёсаў і чалавечай свядомасці, схаваныя пад напластаваннямі часу і абставін» [10, с. 152]. Тэкст успрымаецца рэцыпіентамі як «рамана-лабірынт, тэкст-сутарэнні, адметнасць жанравай структуры якога не вытлумачаецца праз «калажавае» счাপленне разнастайных элементаў. У дадзеным выпадку мы маем справу з міжжанравай раманнай поліформай. У адрозненне ад «паралельных» хранатопай папярэдніх твораў Л. Рублеўскай, у «Сутарэннях Ромула» розныя часавыя пласты (XV і XVI стст., пачатак XIX, першая палова XX (1919 год, канец 1920-х – 1930-я гг., другая палова 1940-х), пачатак XXI ст.) не чаргуюцца па прынцыпе «чарапіцы», а як бы зрошчваюцца ў нераўна-

веснае цэлае, прарастаюць адно ў адным – і «высвечваюцца» адно праз аднаго» [11, с. 1080]. Адзначым, што менавіта ключавымі паняццямі і сімваламі постмадэрнізму, якія ўвасобіліся ў творы, сталі кліпавасць ў стварэнні неарэчаіснасці; сімвал лабірынта; смяшчэнне розных часавых «платформ» / светаў (шматсвецце); гульня і інш.

Асноўным і адным з самых важных прыкладам выкарыстання постмадэрнісцкай паэтыкі для адлюстравання аўтарскай стратэгіі прадаўжальніцы традыцыі У. Караткевіча з'яўляецца тое, што «шматслойная» рэальнасць, у якой існуюць героі рамана, аказваецца толькі адной з сюжэтных калізій Кнігі, якую піша-пражывае «вядомы аўтар беларускага фэнтэзі» Вячка Скрыніч» [11, с. 1080–1081]. Сам Вячка як пісьменнік і герой свайго ж твора адначасна безапеляцыйна сцвярджае, што яго раман – слаёны пірог з адлегласцю амаль у стагоддзе паміж слямі, у якім дзейнічаюць знаёмыя яму людзі (Ася Вяжэвіч і Даніла Корб-Варановіч, а таксама іх продкі «да сёмага калена»), вымушаныя разгадаць таямніцу, якая знітоўвае лёсы іх родаў.

Постмадэрнісцкая цікавасць да пераасэнсавання мінулага выявілася ў гістарычнай скіраванасці позірку пісьменніцы і прывяла да адлюстравання ў творы рэальных гістарычных асоб і падзей: У. Ігнатюскі, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, М. Чарот, М. Зарэцкі, А. Дудар; пажар у клубе імя Дзяржынскага 3 студзеня 1946 г.; пуск першага трамвая ў Мінску і інш. Л. Рублеўская актыўна звяртаецца да інтэртэксту як адзнакі постмадэрнісцкага пісьма. Вершы А. Пушкіна, Я. Купалы, У. Дубоўкі, У. Караткевіча, фразеалагізмы замежных пісьменнікаў і філосафаў (І. Гётэ), фрагменты старажытных тастаментаў, цытаты з падарожных нататкаў XVI ст. «Перагрынацыі» Генрыха Вольфа з Цюрыха і інш. арганічна ўваходзяць у тэкставую прастору. Назвы раздзелаў рамана таксама з'яўляюцца прыкладам выкарыстання інтэртэксту і сімвалічна раскрываюць змест кожнага з іх («Шэрая Будыніна форэва», «Ромул і Рэм», «Закон Януса», «Зона недасяжнасці», «Да сёмага калена і павек» і інш.).

Такім чынам, раманы «Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію» і «Сутарэнні Ромула» – гэта не толькі мастацкая рэканструкцыя трагічных падзей, якія амаль не прывялі да вынішчэння беларушчыны, але і поліфанічныя ў жанравых адносінах тэксты: раманы-гульні, раманы-інструкцыі і раманы-лабірынты, раманы-іншасказанні, раманы-сімвалы, заснаваныя на выкарыстанні прынцыпаў постмадэрнісцкай паэтыкі. Першы з іх уяўляе сабой гіпертэкставую прастору, у межах якой спалучаюцца розныя часавыя вымярэнні, псеўдагістарычныя дакументы і лісты, а чытач

мога самастойна будаваць паралельную / альтэрнатыўную гісторыю, карыстаючыся рознымі варыянтамі развіцця дзеяння, а другі

будуецца па калажавым прынцыпе, перакрываювае ў сваёй тэкставай прасторы розныя часавыя вымярэнні і розныя пакаленні.

ЛІТАРАТУРА

1. *Кісліцына, Г.* Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадэгмы / Г. Кісліцына. – Мінск : Логвінаў, 2006. – 210 с.
2. Современная русская литература : хрестоматия для сред. и высш. шк. ; сост. : В. Н. Гвоздей [и др.] ; вступ. ст. Г. Г. Исаева. – Астрахань : Изд-во астраханского пед. ин-та, 1995. – 647 с.
3. *Нефагина, Г. Л.* Русская проза второй половины 80-х – начала 90-х годов XX века : учеб. пособие для студ. филол. вузов / Г. Л. Нефагина. – Минск : НПЖ «Финансы, учет, аудит», «Экономпресс», 1997. – 231 с.
4. Постмодернизм : энциклопедия ; сост. и науч. ред. : А. А. Грицанов, М. А. Можейко. – Минск : Интерпрес-сервис : Кн. дом, 2001. – 1038 с.
5. Большая Российская энциклопедия : в 35 т. / науч. ред. совет: Ю. С. Осипов (пред.) [и др.] ; отв. ред. С. Л. Кравец. – М. : Большая Рос. энцикл., 2010–2016. – Т. 27. – 2014. – 768 с.
6. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины : энцикл. справ. – М. : Интарда : ИНИОН. – 1996. – 320 с.
7. *Скоропанова, И. С.* Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык : монография / И. С. Скоропанова. – Минск : Институт современный знаний, 2000. – 350 с.
8. *Кісліцына, Г. М.* Постмадэрнізм і актуальныя праблемы нацыянальнай літаратуры / Г. М. Кісліцына // Літаратура пераходнага перыяду: тэарэтычныя асновы гісторыка-літаратурнага працэсу. – Мінск, 2007. – С. 161–178.
9. *Руднев, В.* Словарь культуры XX века [Электронный ресурс] / В. Руднев. – Режим доступа: http://lib.ru/CULTURE/RUDNEW/slowar.txt_with-big-pictures.html#34 – Дата доступа: 03.02.2019.
10. *Бароўка, В. Ю.* Раманы Людмілы Рублеўскай як мастацкі дыялог з жанравай традыцыяй / В. Ю. Бароўка // Бялорутеністыка Бялостэчка. – Том 7. – Бялостэчка. – 2015. – С. 147–160.
11. *Шаўлякова-Барзенка, І. Л.* Рублеўская Людміла / І. Л. Шаўлякова-Барзенка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. ; НАН Беларусі, Addz-ne гуманітар. навук і мастацтваў, Цэнтр даслед. Беларус. культуры, мовы і літ. ; навук рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – 2-е выд. – Мінск, 2015. – Т. 4, кн. 3. – С. 1062–1084.
12. *Рублеўская, Л.* Сутарэнні Ромула : раманы / Л. Рублеўская. – Мінск : Кнігазбор, 2012. – 519 с.

REFERENCES

1. *Kislitsyna, G.* Novaya litaraturная situatsyya: zmena kulturnay paradegmy / G. Kislitsyna. – Minsk : Logvinau, 2006. – 210 s.
2. Sovremennaya russkaya literatura : khrestomatiya dlya sred. i vyssh. shk. ; sost. : V. N. Gvozdey [i dr.] ; vstup. st. G. G. Isayeva. – Astrakhan : Izd-vo astrakhanskogo ped. in-ta, 1995. – 647 s.
3. *Nefagina, G. L.* Russkaya proza vtoroy poloviny 80-kh – nachala 90-kh godov XX veka : ucheb. posobiye dlya stud. filol. vuzov / G. L. Nefagina. – Minsk : NPZH “Finansy, uchet, audit”, “Ekonompress”. 1997. – 231 s.
4. Postmodernizm : entsiklopediya ; sost. i nauch. red. : A. A. Gritsanov, M. A. Mozheyko. – Minsk : Interpres-servis : Kn. dom, 2001. – 1038 s.
5. Bolshaya Rossiyskaya entsiklopediya : v 35 t. / nauch. red. совет: Yu. S. Osipov (pred.) [i dr.] ; otv. red. S. L. Kravets. – M. : Bolshaya Ros. entsikl., 2010–2016. – T. 27. – 2014. – 768 s.
6. Sovremennoye zarubezhnoye literaturovedeniye (strany Zapadnoy Yevropy i SShA): kontseptsii, shkoly, terminy : entsikl. sprav. – M. : Intarda : INION. – 1996. – 320 s.
7. *Skoropanova, I. S.* Russkaya postmodernistskaya literatura: novaya filosofiya, novyy yazyk : monografiya / I. S. Skoropanova. – Minsk : Institut sovremennyy znaniy, 2000. – 350 s.
8. *Kislitsyna, G. M.* Postmadernizm i aktualnyya problemy natsyyanalnay litaratury / G. M. Kislitsyna // Litaratura perakhodnaga peryyadu: tearetychnyya osnovy gistoryka-litaraturnaga pratsesu. – Minsk, 2007. – S. 161–178.
9. *Rudnev, V.* Slovar kultury XX veka [Elektronnyy resurs] / V. Rudnev. – Rezhim dostupa: http://lib.ru/CULTURE/RUDNEW/slowar.txt_with-big-pictures.html#34 – Data dostupa: 03.02.2019.
10. *Barouka, V. Yu.* Ramany Lyudmily Rubleuskay yak mastatski dyyalog z zhanravay tradytsyyay / V. Yu. Barouka // Bialorutenistyka Bialostocka. – Tom 7. – Bialostock. – 2015. – S. 147–160.
11. *Shaulyakova-Barzenka, I. L.* Rubleuskaya Lyudmila / I. L. Shaulyakova-Barzenka // Gistoryya belaruskay litaratury XX stagoddzya : u 4 t. ; NAN Belarusi, Addz-ne gumanitar. navuk i mastatstvau, Tsentр dasled. Belarus. kultury, movy i lit. ; navuk. red. U. V. Gnilamyodau, S. S. Laushuk. – 2-ye vyd. – Minsk, 2015. – T. 4, kn. 3. – S. 1062–1084.
12. *Rubleuskaya, L.* Sutarenni Romula : ramany / L. Rubleuskaya. – Minsk : Knigazbor, 2012. – 519 s.